

Kenyeres István

**Pénz a háborúra –
A Német-római Birodalom rendjeinek
töröksegélyei a 16–18. században**

Bevezetés

Már az ókortól kezdve tudott volt, hogy háborút viselni költséges vállalkozás, nem véletlen, hogy többek között már Cicero is használta a „háború éltető ereje a pénz” (*pecunia nervus belli*) latin mondást, amely aforizma a 16. századtól egyre általánosabbá vált az európai államokban.¹ A mohácsi csata időszakában a magyar elit számára is ismert volt az Oszmán Birodalom anyagi, emberekben, hadfelszerelésben és pénzben mutatkozó erőfölénye, amely a mohácsi csatában is kiütközött.² Szulejmán birodalmának erejével ugyanis legfeljebb két európai nagyhatalom, a Habsburgok uralta, a Német-római Birodalmat, Spanyolországot, valamint az újjvilági gyarmatokat magában foglaló birodalom, illetve tőle kissé elmaradva a francia királyság lehetett volna képes felvenni a versenyt.³ Ugyan a Habsburgok és a Valois-k egymással küzdöttek, a Habsburg Monarchia adottságai még így is lehetővé tették a sikeres török elleni védelem anyagi alapjainak megteremtését.⁴

Azzal, hogy Szulejmán Mohácsnál túlnyerte magát, és II. Lajos halálával sikerült a Habsburgokat a magyar és a cseh trónra „juttatnia”, egy folyamatosan gyengülő, erőforrásait felélő magyar középhatalom helyett a korszak másik szuperhatalmával kellett szembenéznie mégpedig a Mediterráneumtól a magyar végvidékig.⁵ A magyar hadszíntéren folyó küzdelem egyúttal a két szuperhatalom anyagi forrásainak összecsapását is jelentette. A magyar elit meghatározó része nem véletlenül tette le a voksát

¹ STOLLEIS 1983: 63–67; 1992: 21.

² Újabban összefoglalóan lásd KENYERES 2022b: 237–276.

³ KENYERES 2021: 761–782.

⁴ KENYERES 2022a: 138–164; KENYERES–PÁLFFY 2022: 104–123.

⁵ ÁGOSTON 2022: 159–160, 272–296.

a Habsburgok mellett, ők nemcsak saját országaik erőforrásaira, hanem a császári cím révén a Német-római Birodalom erőforrásaira is támaszkodhattak.

A töröksegély

A magyar trónon ülő Habsburg-uralkodóknak az oszmánok elleni küzdelem finanszírozásához rendkívül sok pénzre volt szükségük. A végvárrendszer fenntartása ugyanis békeidőben is közel évi 2 millió rajnai Ft (rFt) költséget jelentett, emellett a várépítkezések, a hadfelszerelés is tekintélyes összegekre rúgott (évi félmillió forint), valamint a közös uralkodói udvart is fenn kellett tartani, ami további félmillió Ft kiadást jelentett.⁶ Évente tehát legalább 3 millió rFt-ra volt szükség az összetett államalakulat működtetéséhez, azonban a Habsburgoknak a 16. század második felében összesen jó, ha évi 2,5 millió rFt bevételük volt, tehát ha minden jól alakult, akkor is évi fél milliós deficittel kellett megküzdeniük.⁷ Rendelkezésükre állt azonban egy rendkívül fontos, viszonylag rendszeresnek tekinthető forrás: a német-római birodalmi rendek által a császárnak megszavazott törökellenes hadisegély, azaz a *Türkenhilfe*.⁸ Mint a neve is mutatja, a töröksegély a birodalmi rendek által megszavazott olyan adó volt, amelyet a császárok, azaz a korszakban szinte végig a Habsburgok, csak és kizárólag a török elleni védekezésre használhattak fel.

A Német-római Birodalom ugyan hiába volt papíron a legnagyobb kiterjedésű Európában, nem volt olyan szervezett, részben vagy egészben központosított dinasztikus állam, mint a francia, az angol vagy éppen a magyar királyság, amelyekben az uralkodók az éves hadiadó mellett további jövedelmek felett rendelkeztek, és centralizált igazgatással ezeket hatékonyan be is tudták hajtani. A császár hatalma ugyanis erősen korlátozott volt a birodalomban már a harmincéves háború (1618–1648) előtt is, ezt követően pedig végképp névlegessé vált. Így például nem volt központi pénzügyi apparátusa, nem csak ő veretett pénzt és nem voltak helyi közigazgatási-pénzügyi képviselői sem. Korszakunkban mindössze két területre terjedt ki a császár hatalma: a rendek közötti, illetve a birodalmi alattvalók fellebbviteli jogügyeinek vitelére (erre voltak a birodalmi kamarai bíróságok), valamint a birodalom területének védelmére. A rendek korábban csak és kizárólag ez utóbbira voltak kötelezve, előbb hadfelvonulással, később pénzzel.

⁶ PÁLFFY 2001: 190–197. Az udvar költségeire lásd RAUSCHER 2008: 405–441.

⁷ KENYERES 2007: 85–87.

⁸ A töröksegélynek jelentős nemzetközi irodalma van, az alábbiakban csak a legfontosabbakat idézzük: SCHULZE 1978a, 1978b; LANZINNER 1993: 449–510; RAUSCHER 2003, 2004: 313–334, 2010: 433–485.

A töröksegély bevezetésével a rendek elfogadták azt, hogy a birodalom területét közvetlenül nem érintő katonai védekezést is támogatják – saját jól felfogott érdekükben. A törökök 1529., majd 1532. évi hadjárata ugyanis rádöbbenette a birodalmi rendeket a veszély valós nagyságrendjére, a birodalomhoz tartozó osztrák főhercegség területei közvetlenül fenyegetetté váltak, és úgy vélték, a Magyar Királyság területére kifizetett török elleni védekezést szolgáló összegekkel saját területüket is védik. Egyébként egy idő után, éppen az előbbieik okán, az is felmerült bennük, hogy a Magyar Királyságot szintén csatolják a birodalom területéhez, ebben azonban csatlakozniuk kellett, sem a magyar rendek, sem Habsburg-uralkodóik nem voltak partnerek ebben.⁹

A *Gemeiner Pfennig* kudarca

A birodalmi segélyt megelőzően 1495-től már volt példa birodalmi közös adóra, ez volt a *Gemeiner Pfennig* (általános pénzadó), amelyet a rendek először I. Miksa Franciaország elleni háborúira szavaztak meg, illetve a kivetett adó a birodalmi kamarai bíróságok működtetését is szolgálta. A *Gemeiner Pfennig* a fej- és vagyonadó kombinációja volt, behajtása elvileg a helyi földesurak és városok dolga volt. Az adó beszedése teljes kudarcba fulladt, a császárnak helyi adószedési, felügyeleti és ellenőrzési jog és lehetőség hiányában nem volt semmi ráhatása az adószedésre, a főurak nem tudták vagy akarták mások jobbágyság után beszedni az adót, a városok és az egyháziak pedig megtagadták annak befizetését. A kudarc ellenére még az 1540-es években is szavaztak meg *Gemeiner Pfennig*et a birodalmi rendek, ezúttal már a török elleni küzdelem finanszírozására.¹⁰

A töröksegély számítási alapja

1521-ben a wormszi birodalmi gyűlés új adónemet, katonai segélyt szavazott meg a császárnak, ez lett a későbbiekben a töröksegély alapja. Az új adó a *Römermonat*, azaz a „római hónap” volt, és V. Károly császár római koronázási kíséretére szavazták meg, a későbbiekben pedig a birodalmat veszélyeztető esetekben. Ekkor egy 4000 lovasból és 20 ezer gyalogosból álló katonai kontingens egy havi fizetését állapították meg: a lovasoknak 12 rFt, a gyalogosoknak 4 rFt havi zsoldot határoztak meg,

⁹ PÁLFFY 2007: 328–329; SCHULZE 1978b: 69–70.

¹⁰ SCHMID 1989; RAUSCHER 2003: 51–55, 62–63; 2004: 82–92.

így egy római hónap a fenti létszám alapján 128 ezer rFt-ot tett ki.¹¹ Egy *Römerzug*, azaz római „hadjárat” – amely alatt nem kell feltétlenül katonai akciót értenünk, éppen ezért a hadfelvonulás kifejezés volna célszerű – hat római hónapot tett ki.

A 16–17. században a német-római birodalmi rendek által megszavazott török-szegély (*Türkenhilfe*) alapja mint a birodalom védelmét szolgáló hadiszegély a római hónap lett mint elvi adóegység. Az adót nem a császár hivatalnokai szedték be, hanem befizetése a német-római rendek által már a huszita háborúkban (1419–1436) felállított, majd 1521-ben Wormsban „véglegesített” birodalmi matrikula (*Reichsmatrikel*) alapján történt, amelyben feltüntették, hogy kinek mennyi lovas vagy gyalogos katonát kellene kiállítania, illetve ennek költségeit befizetnie. Ezt a matrikulát a birodalmi gyűléseken rendszeresen felülvizsgálták, aminek az lett a következménye, hogy a fizetendő összeg egyre kevesebb lett, 1545-ben 94 ezer rFt-ra,¹² az 1550–1560-as években 65–70 ezer, a század végére 64 ezer rFt-ra csökkentették a római hónapok értékét, és ez utóbbival számoltak lényegében a 17. században is, 1737-ben értéke már mindössze 58 280 ezer Ft volt, 1792-ben pedig 50 ezer Ft-tal számolták.¹³ A segélynek két típusa volt, az úgynevezett *eilende* és a *beharrliche Hilfe*, az előbbi lényegében gyorssegély volt, amelynek befizetését a birodalmi kerületek rövid határidőre vállalták, míg az utóbbi állandó segélyt jelentetett, amelyet akár több évig is fizettek.¹⁴ A rendek ezenkívül is szavaztak meg úgynevezett rendkívüli segélyeket, illetve volt példa várépítési segélypénzek megszavazására is.¹⁵ A korszakban sor került arra is, hogy az egyes birodalmi kerületek (ebből 10 volt összesen)¹⁶ gyűléseiken is szavaztak meg önkéntesen segélyeket, főként a tizenöt éves háború idején, amelyeket a birodalmi gyűlésen megszavazott összegeken felül fizettek be.¹⁷

A birodalmi fillérmester

A töröksegély beszedéséért és Bécsbe vagy a magyarországi hadszíntérre juttatásáért a birodalmi fillérmesterek feleltek. Ez a poszt hivatalosan 1542/1543-ban tűnt fel először, ekkor Walter von Habsberg töltötte be a posztot.¹⁸ 1557-től a birodalmi rendek

¹¹ RAUSCHER 2004: 93–94.

¹² RAUSCHER 2004: 95.

¹³ SCHULZE 1978a: 178; 1978b: 79. 25. jegyz.; BORN 1980: 218–220; HÄRTER 1992: 252. 294. jegyz.

¹⁴ RAUSCHER 2003: 51; KRUPPE 2012: 26.

¹⁵ SCHULZE 1978b: 191–202.

¹⁶ DOTZAUER 1998: 33–64.

¹⁷ KENYERES 2018: 471–472.

¹⁸ RAUSCHER 2019: 342.

felügyelete alatt két fillérmester is működött, mégpedig a birodalom nyugati és keleti részeiben: az előbbiben az úgynevezett dél-német (eredeti megfogalmazásban felső-német), míg az utóbbiban az úgynevezett szász (felső-szász) fillérmester (*Oberdeutscher*, illetve *Obersächsischer Reichspfennigmeister*) Lipcse központtal. Az előbbi, a dél-német fizetőmester általában Augsburg központtal működött, és 1566-tól uralkodói függésbe került. Belőle lett „a” birodalmi fillérmester, míg a szász területeken továbbra is rendi függésben működött tovább a szász fillérmester. A fillérmesterek posztját kivétel nélkül kereskedő-bankárok vagy e területen jártas személyek töltötték be a korszakban.¹⁹

A dél-német területek birodalmi töröksegélyének beszedését felügyelő fillérmester pozícióját az 1550-es évektől az augsburgi, igen befolyásos Ilsung család szerezte meg. Először Georg Ilsung töltötte be ezt a posztot, 1553-tól lett fillérmester, majd 1566-tól császári kinevezéssel is övé colt a hivatal haláláig, 1580-ig. Kapcsolatai révén számos hitelt tudott felhajtani, és maga is jelentős összegeket kölcsönzött a császárnak. Georg Ilsung halálát követően hivatalát 1580–1583 között fia, Maximilan Ilsung, végül 1583 és 1589 között Georg unokaöccse, Johann Achilles Ilsung töltötte be. Ők már nem voltak annyira sikeresek a hivatal élén, az elvárt hiteleket sem tudták kellő mértékben megszervezni.²⁰

1589-ben ezért az uralkodó némileg váratlanul, de nem előzmények nélkül egy tirolai származású, eredetileg katolikus, majd később protestánsná lett, lényegében vagyontalan volt Fugger-alkalmazottat, Ferdinánd tirolai főherceg tanácsosát, a korábban inkább diplomáciai tevékenységéről ismert Zacharias Geizkoflert nevezte ki.²¹ Geizkoflernek voltak nagy hatalmú támogatói, elsősorban Marx Fugger, illetve Ferdinánd tirolai herceg és a szintén tirolai származású Hans Trautson főudvarmester.²² Annak ellenére, hogy Geizkofler Fugger-támogatással került a hivatalba, igen talpraesetten, önállóan működött, tevékenysége során a későbbiekben nem érhető tetten az, hogy a Fuggerek „kézi vezérelet” embere lenne, igaz, minden fontos pénzügyi szereplővel, így természetesen a Fuggerekkel is jó viszonyt ápolt, és mint majd az alábbiakban is látható lesz, a Fuggerek sem jártak rosszul Geizkofler kinevezésével. Geizkofler 1591-ben megnősült,

¹⁹ SCHULZE 1978b: 319–328

²⁰ RAUSCHER 2004: 178–181, 185–187. Az Ilsungok szerepére lásd SCHULZE 1978b: 319–320; KALLBRUNNER 1951; BLENDINGER 1974.

²¹ Geizkofler életrajzára lásd MÜLLER 1938: 8–19; SIGELEN 2009: 1–5; KENYERES 2018: 458–461.

²² SIGELEN 2009: 117–118. Az erre vonatkozó iratokat (II. Rudolf levele Marx Fuggernek, 1588. július 20-án, miszerint javasoljon alkalmas személyt birodalmi fillérmesternek, Fugger válasza 1588. augusztus 4-én, Ferdinánd tirolai főherceg támogató irata 1588. november 3-ról stb.) lásd Staatsarchiv Ludwigsburg (= StAL) B 90 Familienarchiv Geizkofler (= B 90) Büchsel (= Bü) 267, 268. Geizkofler hivatali instrukciója 1589. január 28-án kelt. StAL B 90 Bü 267. Ismertetését lásd KENYERES 2018: 458–461.

elvette Maria Rehlingert, a befolyásos augsburgi Rehlinger család tagját. Ez a házasság még inkább beágyazta Geizkoflert az augsburgi gazdasági elitbe.²³ A birodalmi fillérmesteri pozíció mellé, nem véletlenül, 1597-ben megkapta a magyarországi főélmesteri tisztséget is.²⁴ Ezzel Geizkofler felelt a birodalmi segélyek behajtásáért, a hitelek felvételéért, a pénz Bécsbe (vagy Prágába) juttatásáért, később a katonaság közvetlen fizetéséért és a magyarországi hadszíntérre szállításáért, majd a katonaság élelmiszerellátásáért is. 1598-ban az az évi töröksegély beszédéséért felelős fillérmesteri posztot is megkapta.²⁵ 1601-ben lemondott a magyarországi főélmesteri tisztségről, majd 1603-ban a fillérmesteri tisztségből is saját kérésére mentették fel.²⁶ Tulajdonképpen Geizkofler tevékenysége alatt érte el csúcspontját a birodalmi fillérmester hivatala.

Geizkoflert Matthäus Welser, a neves augsburgi kereskedőcsalád tagja követte a posztjon, majd 1609-től 1635-ig Stephan Schmidt von Freihofen. A kevesebb szerepet betöltő szász fillérmester posztját 1557-től Damian von Sebottendorf töltötte be, majd az Ilsungok mintájára a Loß család tagjai szerezték meg a tisztséget: Christoph von Loß 1586 és 1609 között, őt a szintén Christoph nevű fia követte 1620-ig, majd a hivatalt testvére, Joachim von Loß töltötte be 1637-ig. Sebottendorf és a Loß család tagjai jogászok és udvari főhivatalnokok voltak, tehát nem volt érdemi bankár-kereskedői háttér mögöttük.²⁷ Az 1630-as éveket követően többször csak akkor neveztek ki fillérmestereket mind a dél-német-rajnai, mind a szász területeken, amikor a rendek birodalmi segélyt szavaztak meg.²⁸

A megszavazott töröksegély nagyságrendje a 16. században

Már utaltunk rá, hogy a segély számítási alapja a római hónap volt. Az 1. táblázatban látható, hogy az egyes birodalmi gyűlések hány hónapnyi segélyt szavaztak meg a 16. században. 1542-ben és 1544-ben *Gemeiner Pfenniget*, míg 1548-ban és 1559-ben konkrét összeget, 500 ezer rFt-ot szavaztak meg a török elleni küzdelem költségeire.

²³ A Rehlingerekre lásd HILDEBRANDT 1996.

²⁴ Geizkofler kinevezése a tábori élelmezési hivatalra és egyúttal magyarországi főélmesternek 1597. március 1-jén kelt. StAL B 90 Bü 7. Datálatlan hivatali instrukciója: ÖStA Finanz- und Hofkammerarchiv (= FHKA) Vermischte Ungarische Gegentände r. Nr. 53. fol. 21r–44v. 1599 márciusában mondott le a főélmesteri posztról, de egészen 1600-ig maradt hivatalában. KENYERES 2004: 341–342. A magyarországi főélmesteri posztra lásd KENYERES 2002: 179–186.

²⁵ KENYERES 2018: 461–463.

²⁶ SIGELEN 2009: 3; KENYERES 2018: 457. Geizkofler 1599-től folyamatosan le akart mondani hivataláról, lásd StAL B 90 Bü 267, 273, 275.

²⁷ SCHATTKOWSKY 2001: 17–38.

²⁸ RAUSCHER 2010: 459; 2019: 343–344.

1. táblázat. *A német-római birodalmi rendek által megszavazott töröksegély (Türkenhilfe) összegei, 1530–1603*

<i>Év</i>	<i>Összeg</i>	<i>Időszak</i>
1530/1532	12 római hónap	1532/1533
1541	1,5 római hónap	1541
1542	<i>Gemeiner Pfennig</i>	1542
1543	6 római hónap	1543
1544/1551	<i>Gemeiner Pfennig</i>	1544 végéig
1548/1551	500 000 rFt	1548–1552
1556/1557	16 római hónap	1557/1558
1559	500 000 rFt (7 hónap)	1560–1562
1566	24 római hónap	1566
1566	24 római hónap	1567–1569
1570	12 római hónap	1572–1575
1576	60 római hónap	1576–1582
1582	40 római hónap	1583–1587
1594	80 római hónap	1594–1597
1597/1598	60 római hónap	1598–1602
1603	86 római hónap	1603–1606

Forrás: RAUSCHER 2003: 62; SCHULZE 1978b: 80; LANZINNER 1993: 465–466

A beszedett összegekre nincsenek pontos adataink, az 1557. évi töröksegélyből például 717 ezer rFt származott (ami alig 44 ezer rFt-os római hónapot jelentett),²⁹ az 1566. évi segélyből 2 millió 900 ezer rFt folyt be 1571-ig, azaz a kivetett adó 70%-a.³⁰ A fentiekén kívül megszavazott építési segélyből 1548 és 1559 között 1 millió 553 ezer rFt származott.³¹ Az 1580-as években a Habsburg Monarchia katonai büdzséterveiben általában évi 600–700 ezer rFt birodalmi segéllyel számoltak.³²

²⁹ RAUSCHER 2003: 65.

³⁰ RAUSCHER 2003: 69–70.

³¹ RAUSCHER 2003: 68–69.

³² RAUSCHER 2003: 61; 2004: 314; PÁLFFY 2001: 201. Egy 1580. évi katonai büdzsétervezetben is 600 ezer rFt-tal számolnak a birodalmi segély kapcsán: Österreichisches Staatsarchiv (= ÖStA), Kriegssarchiv (= KA), Alte Feldakten (= AFA) 1580/12/5.

A töröksegély a tizenöt éves háború (1591/1592–1606) idején

A hosszú török háború idején még inkább felértékelődött a Habsburgok számára a töröksegély jelentősége. A háború idején először 1594-ben, majd 1598-ban, végül 1603-ban szavaztak meg évekre előre jelentős összegű töröksegélyt a német-római birodalmi rendek.³³ Hogy miként is zajlott a *Türkenhilfe* beszédése és kifizetése, arra Zacharias Geizkofler birodalmi fillérmester teljes egészében fennmaradt, 1603-ig vezetett számadási sorozata adja meg a választ.³⁴

Geizkoflert kinevezésekor, 1589-ben a korábban, azaz az 1567/1568., az 1576. és az 1582. évi birodalmi gyűlésen megszavazott segélyek, illetve az 1570. évi úgynevezett építési pénzsegély kinnlevőségeinek beszédésével bízták meg.

2. táblázat. *Zacharias Geizkofler birodalmi fillérmester bevételei az úgynevezett régi segélyekből, 1589–1593*

<i>Bevétel</i>	<i>Összesen</i>	<i>%</i>
Hitelek és átvett pénzeszközök	337 805	59,6
Birodalmi lovagok segélyei	17 168	3,0
Birodalmisegély-restanciák (1567/1568)	5 814	1,0
Az 1576. évi regensburgi birodalmi segélyből	27 032	4,8
1576-ban küldöttségekre megszavazott adóból	1 695	0,3
Az 1582. évi augsburgi birodalmi segélyből	176 404	31,1
Az 1570. évi építési segélypénz	1 017	0,2
<i>Összesen</i>	<i>566 934</i>	<i>100,0</i>

Forrás: StAL B 90 Bü 417, 418. Az éves adatokat lásd KENYERES 2018: 474–475

A 2. táblázat adataiból kitűnik, hogy az öt év alatt beszedett 566 ezer rFt tetemes része, közel kétharmada hitelekkel származott, míg a legutolsó segélypénzből, az 1582. évi segélyből több mint 176 ezer Ft folyt be. A fizetési hajlandóságról ugyanakkor sokat elárul, hogy még a közel negyedszázaddal azelőtt megszavazott 1567/1568. évi *Türkenhilfe*-ből is sikerült kinnlevőségeket behajtani. Az éves átlagban ekkor beszedett 112 ezer rFt azonban nem volt igazán jelentős.

³³ WÖLFINGER 1994; BAGI 2002; 2007; 2014; 2016.

³⁴ StAL B 90 2.3.2 Rechnungsbücher und -tabellen. Ismertetésüket lásd KENYERES 2018: 464–465.

Geizkofler szerepe 1594 után értékelődött fel, ekkortól lett feladata a Regensburgban 1594-ben megszavazott addigi legnagyobb, 80 római hónapos segély beszédese.

3. táblázat. *Az 1594. évi töröksegély beszédese, 1594–1603*

<i>Bevételek</i>	<i>Összesen</i>	<i>%</i>
Hitelek – anticipációk	4 169 043	37,1
Hitelek – váltók	1 206 728	10,7
Átutalás	8 000	0,1
Régi birodalmisegély-restanciák (1572, 1582)	152 940	1,4
Birodalmi segély – <i>eilende hilfe</i>	913 326	8,1
Birodalmi segély – <i>beharrliche hilfe</i>	2 446 097	21,8
Birodalmi segély – <i>Lotaringia</i>	25 000	0,2
Birodalmi segély – <i>extra-ordinaria</i> (rendkívüli)	1 437 824	12,8
Kerületi, rendi és lovagi segélyek	174 823	1,6
A katonai élelmezés haszna	292 482	2,6
Alamizsnapénz a katonák ápolására, kórházára	1 890	0,0
A befizetett segélyek hiányainak utólagos kiegyenlítése (az 1594. évi segély restanciái)	293 066	2,6
Pénzváltási nyereség	555	0,0
Egyéb	123 591	1,1
<i>Összesen</i>	<i>11 245 365</i>	<i>100,00</i>

Forrás: StAL B 90 Bü 418–426. Évenkénti bontásban lásd KENYERES 2018: 476–478

A megszavazott 80 római hónapból 20 hónap úgynevezett gyorssegély (*eilende Hilfe*) és 60 római hónap állandó segély (*beharrliche Hilfe*) volt. A gyorssegély felét, azaz 10 hónapot 1594. december 25-ig, a másik felét 1595. június 24-ig kellett befizetni. A 60 hónapnyi állandó segélyt egyenlő részekben ugyanezen időpontokban (júniusban és decemberben 6-6 római hónapot) öt éven át kellett volna befizetni. A 3. táblázatban szereplő összeg már igen jelentős, több mint 11 millió rFt, amelyet Geizkofler egy évtizeden át szedett be, így éves átlagban is több mint 1,2 millió rFt-ról volt szó, méghozzá viszonylag stabilan. A legtöbb bevételt 1597-ben adminisztrálta a fillérmester, ekkor 1,806 millió rFt-ot, de öt évben is stabilan 1,2–1,3 millió rFt volt a bevétel, és még 1603-ban, Geizkofler utolsó – nem teljes – hivatali évében

is több mint 800 ezer rFt. A legjelentősebb befizetések a megelőlegező hitelek (anticipációk) származtak, több mint 4 millió rFt, ez képezte a bevételek több mint harmadát. Ehhez a kategóriához vehetjük még a váltókat is, a két hitelfajta együtt a befizetések közel felét tette ki (47,8%). Erre a két hitelfajtára még visszatérünk. Ezt követte az állandó segély, ami logikus is, hiszen ebből 60 római hónapot szavaztak meg, ami a befizetések ötödét szolgáltatta. Ezt követték az úgynevezett rendkívüli segélyek, amelyeket a birodalmi gyűlésen kívül szavaztak meg, főként Elő- és Felső-Ausztria, Tirol, Elzász rendjei és a birodalmi gyűlésen képvisellel nem rendelkező, de három önálló körzetet (frank, sváb és rajnai) alkotó birodalmi lovagok (*Reichsritterschaft*). A gyorssegély még a tizedét sem tette ki a bevételeknek.

Az 1597/1598. évi regensburgi birodalmi gyűlésen 60 római hónapot segélyt szavaztak meg, de ennek beszédese már teljesen más rendszerben történt.

4. táblázat. Az 1598. évi töröksegély bevételei, 1598–1603

<i>Bevételek</i>	<i>Összesen</i>	<i>%</i>
Birodalmi segély befizetése	2 992 978	94,0
Hitel	124 235	3,9
Pénzváltási nyereség	66 155	2,1
<i>Összesen</i>	<i>3 183 368</i>	<i>100,0</i>

Forrás: StAL B 90 Bü 427–429, 433. Az évenkénti adatokat lásd KENYERES 2018: 481

Ami a 4. táblázat adatai alapján feltűnő: lényegében a rendek befizetései adták a bevételek szinte egészét, az 1594. évi segélyhez képest itt a hitelek szerepe elenyésző volt. A bevételek nagyságrendje is csökkent, éves átlagban 530 ezer rFt folyt be, azaz a korábbi segélyhez képest kevesebb mint felére esett vissza a beszédett évenkénti összeg. Érdemes áttekintenünk, hogy Geizkofler hivatali ideje alatt mennyi bevételre tett szert (5. táblázat).

Az 1594. évi segélyekből elvileg 5 millió 189 ezer rFt-ot kellett volna behajtania Geizkoflernek, ezzel szemben magából a segélyből 3 millió 359 ezer rFt-ot tudott beszédni, azaz a megszavazott összeg 75%-át. Az összbevétel rovatába azonban 11 millió 245 ezer rFt került be! Az 1598. évi segélyből 3 millió 891 ezer rFt-ot vártak el, amelynek a 77%-át, azaz 2 millió 992 ezer rFt-ot tudott beszédni. Az összbevétel 3 millió 59 ezer rFt-ra rúgott ekkor. A megszavazott segélyeknek összesen a 70%-át sikerült beszédni, azonban az 1594. és az 1598. évi számadások bevételi oldalán összesen 14 millió 428 ezer rFt került be, azaz az elvárt segélypénzek 160%-a! A jelentős többletbevétel mögött a hitelek álltak, amelyek összességükben a bevételek közel

40%-át képezték. Ez is jól mutatja a birodalmi fillérmester egyik legfontosabb feladatát, a hitelfelhajtás jelentőségét.

5. táblázat. *Zacharias Geizkofler birodalmi fillérmester 1589–1603 közötti számadásai, bevételei és kiadásai*

<i>Számadások típusa</i>	<i>Összes bevétel</i>	<i>Összes kiadás</i>
Régi segélyek	566 934	541 696
Az 1594. évi segélyek	11 245 365	11 361 689
Az 1598. évi segélyek	3 183 368	3 059 191
Kerületi és rendkívüli segélyek	2 949 807	3 278 288
<i>Összesen</i>	<i>17 945 474</i>	<i>18 240 864</i>

Forrás: A rendes birodalmi segélyek forrásadatait lásd a 2–4. táblázatoknál!

A külön megszavazott kerületi és rendkívüli segélyek számadásai: rendkívüli segély 1592–1594: StAL B 90 Bü 438; kerületi segélyek 1601–1603: StAL B 90

Bü 434, 435, 450. Évenkénti lebontásban: KENYERES 2018: 482–483

Hitelfajták a töröksegély finanszírozásában

A hitelek közül a legjelentősebbek az úgynevezett megelőlegező hitelek, azaz az anticipációk. Az anticipációk lényegében a később befizetendő töröksegélyre megelőlegezett kölcsönök voltak, fő jellemzőjük az volt, hogy sokszor kamatmentesek voltak, de volt példa 5–7%-os kamatra felvett hitelekre is. 1594-ben például az 1 millió 104 ezer Ft bevételből 767 ezer rFt, azaz a bevételek 69%-a származott anticipációkból (másik megnevezése a „*Geldhandlungen*” volt). Ekkor a legjelentősebb hitelt Marx Fugger és testvérei nyújtották, a legnagyobb tétel egy 300 ezer rFt-os hitel volt 3-4 évre 6%-os kamatra. Ugyanebben az évben a Fugger testvérek további 32 ezer rFt-ot, maga Marx Fugger pedig 40 ezer rFt hitelt is nyújtott egy évre 5%-os kamatra. Említhetjük a hitelezők között a birodalmi városokat: Nürnberg és Augsburg 50-50 ezer rFt-ot, Regensburg pedig 40 ezer rFt-ot adott 5%-os kamatra. Nürnberg további 15 ezer rFt-ot kölcsönzött, ebből 9400 rFt-ot hadfelszerelésben és 5600 rFt-ot készpénzben, Augsburg újabb 12 ezer rFt-os hiteléből 8000 rFt volt a felszerelés, 4000 rFt pedig a készpénz. Jól látható, hogy e fontos birodalmi városoknak, amelyek a korszakban jelentős hadiipari központoknak számítottak, érdekükben állt a tizenöt éves háború finanszírozása, az egyik oldalon kölcsönkihelyezést végeztek, a másik oldalon pedig hadfelszerelést szállítottak, sokszor az általuk nyújtott hitelekből saját vállalkozó polgártársaik sikeres üzleteit

támogatták. Akadtak más érdekes hitelügyletek is: Marx Rehlinger, aki Geizkofler sógora volt, szintén nyújtott 4000 rFt-os kölcsönt 4 hónapra 6%-os kamatra, és maga Geizkofler is adott saját hivatalának kölcsönt, 20 ezer rFt-ot négy hónapra 6%-os kamatra, tehát egyfajta családi hitelezés is zajlott a háttérben.³⁵

Az 1594. évi segélyek számadásaiban a váltó mint hitelfajta is feltűnik. Ezek a váltók a rövid távú finanszírozás eszközei voltak, két héttől legfeljebb egy-két hónapig terjedő időszakokra szóltak, azaz eddig kellett Frankfurtban, Augsburgban vagy más német nagyvárosban beváltani. A váltók szinte mindig kamatmentesek voltak. Az üzlet – azon túl, hogy átutalási eszközként is kiváló volt – elsősorban a beváltási jutalékok miatt volt érdekes a váltókat kibocsátó hitelezők számára. A váltóügyletekről külön kimutatásokat is vezetett Geizkofler. A legtöbb váltó a beszercebányai rézkereskedésben is érdekelt bécsi nagykereskedő-vállalkozó, Lazarus Henckel nevéhez fűződik.³⁶

Hogy mennyi hitelt is vett fel a fillérmester működése ideje alatt, arról Geizkofler 1603-ban, a hivatal átadásakor az utódja számára készített hitelkimutatása tájékoztat. A fillérmester által a hivatal terhére felvett, még nyitott hitelügyletek összege 2 millió 226 ezer rFt-ot tett ki, az évi kamat pedig 47 133 rFt volt. Geizkofler számadása végén feltüntette az elődjétől rámaradt és még nem törlesztett adósság főösszegét, amely ekkor 469 ezer rFt-ra rúgott, és további 24 763 rFt-nyi éves kamatfizetéssel volt terhelve.³⁷ Ez a közel 2,7 millió rFt-os hitelállomány – amelyhez közel 72 ezer rFt-os éves kamatfizetési kötelezettség tartozott – meghaladta a birodalom békebeli, éves szinten 2,5 millió rFt-ra becsült jövedelmét kb. 200 ezer rFt-tal.

A töröksegély kifizetése

A töröksegély kifizetése a fillérmester fő tevékenysége volt. A cél nyilvánvalóan a háború költségeinek finanszírozása volt, amelyben fontos szerepet kaptak a hitelek törlesztései is. Kezdjük a kiadások bemutatását az úgynevezett régi segélyek, tehát az 1594. előtt beszédett összegek kifizetésével (6. táblázat):

³⁵ Valamennyi adat az 1594. évi birodalmi töröksegély számadásából való: StAL B 90 Bü 418.

³⁶ Az 1595–1600 közötti váltók kimutatását lásd StAL B 90 Bü 685, az 1599. évi váltókönyv: StAL B 90 Bü 687. A váltóügyletek részletes elemzésére lásd LANDSTEINER 2015. A Lazarus Henckellel kötött, főként váltóügyletek összértéke 417 ezer rFt-ra rúgott 1595 és 1600 között. StAL B 90 Bü 508.

³⁷ Geizkofler hivatalátadásakor a hitelekéről készített kimutatása: StAL B 90 Bü 526.

6. táblázat. *Zacharias Geizkofler birodalmi fillérmester kiadásai az úgynevezett régi segélyekből, 1589–1593*

<i>Kiadások</i>	<i>Összesen</i>	<i>%</i>	<i>Összesen</i>	<i>%</i>
Az udvari fizetőmester hivatalába				
Átutalás	20 000	3,7		
Fizetések	15 567	2,9		
Hiteltörlesztések	153 134	28,3		
Rendkívüli kiadások	6 645	1,2		
Útiköltségek	5 297	1,0		
Kegydíjak	6 079	1,1		
<i>Az udvari fizetőmester hivatalába</i>			206 722	38,2
A hadi fizetőmester hivatalába				
A horvát-szlavón végek deputációja	53 940	10,0		
A hadi fizetőmester nyugtájára	169 841	31,4		
Hadi hitelek törlesztése	92 234	17,0		
Tiszti fizetésekre	12 415	2,3		
Útiköltségekre	2 041	0,4		
Pénzváltási veszteség	2 987	0,6		
Rendkívüli kiadások	729	0,1		
Kegydíjak, províziók	785	0,1		
<i>A hadi fizetőmesternek összesen</i>			334 974	61,8
<i>Összesen</i>			541 696	100,0

Forrás: StAL B 90 Bü 417, Bü 418. Az éves adatokat lásd KENYERES 2018: 475–476

A 6. táblázat adatai jól szemléltetik, hogy a kifizetéseknek két fő „címezettje” volt: az udvari és a hadi fizetőmester. A két hivatalnak volt a Habsburg-udvar két központi pénztárának vezetője. Az udvari fizetőmester hivatalát 1532-ben hozták létre, fő feladata a több országot közösen uraló Habsburg-uralkodók udvari költségeinek finanszírozása volt, míg a kezdetben a fő felhasználási területe alapján magyarországi hadi fizetőmester, korszakunkban pedig már inkább székhelyéről bécsinek vagy udvarinak nevezett fizetőmester posztját a monarchia hadi költségeinek finanszírozására hozták létre az 1550-es

évek közepén.³⁸ A kiadások majdnem 40%-át az elvileg nem katonai célú kifizetéseket eszközöző udvari pénztárba fizették be. Ugyanakkor az is látható, hogy az ide befizetett összegek döntő részét (206 ezerből 153 ezer rFt-ot) hiteltörlesztésre fordították, olyan hitelekére, amelyeket a háború finanszírozására vettek fel. Érdemes megjegyeznünk, hogy a hadi fizetőmesteri hivatal megszilárdulásáig, azaz az 1550-es évek közepéig az udvari pénztárból finanszírozták elsősorban a magyarországi hadi költségeket, majd 1604 után újfent ez a pénztár vette át a főszerepet a katonai kiadások előteremtésében.³⁹ A hadi fizetőmesternek kiutalt összegek között is jelentős a hiteltörlesztés, de itt már megjelennek a tényleges katonai célú kifizetések is, a horvát-szlavón végekre és a hadi fizetőmester nyugtájára történő kifizetések mind közvetlen katonai célú kiadások, azaz zsoldfizetések voltak. E két tétel együtt az összkiadás 41%-át jelentette, a hadi hitelek törlesztése 45%-ot ért el, tehát a két tétel (zsold és hiteltörlesztés) együtt 86%-ot tett ki, azaz ennyi volt ténylegesen katonai célú kifizetés.

Az 1594. évi töröksegélyből tett kifizetések szerkezete megegyezik a fentebb, az úgynevezett régi segélyek számadásánál bemutatott rendszerrel, azaz két fő kedvezményezettje volt a kiadásoknak: az udvari és a hadi fizetőmester pénztára. Az előző időszakhoz képest a döntő különbség a kiadások volumenének jelentős megnövekedése. Ebben a periódusban a két hivatalnak kifizetett több mint 11 millió 361 ezer rFt harmada folyt be az udvari és kétharmada a hadi pénztárba. Már ez is jelzi, hogy a beszedett segélyek és hitelek sokszor nem közvetlenül a háború finanszírozását szolgálták, hanem annak több mint egyharmadát az uralkodó korábbi hiteleinek törlesztésére, udvari kiadásaira fordították. Így például rendszeresen találkozunk 1595 és 1600 között az úgynevezett sváb, rajnai és elzászi birodalmi hitelek, illetve az udvari fizetőmester által korábban felvett hitelek visszafizetésével.⁴⁰ A hadi fizetőmesternek átutalt összegek között újfent találkozunk a katonai költségekre felvett hitelek és váltók törlesztésével, a horvát-szlavón végekre deputált fizetésekkel és a hadi fizetőmester nyugtájára kifizetett összegekkel. E tételek összesen a kiadások 40%-át képezték. E tételeken kívül további kisebb-nagyobb katonai kiadások is szerepelnek: ilyenek a fillérmester által közvetlenül fizetett tisztek fizetésére, a katonaság szállítására, a hadfelszerelésre és annak szállítására és a katonai ételmezésre fordított összegek; ezek az 1594. évi segélyek kiadásaink 21%-át képezték. Amennyiben minden katonai célú kiadást összegzünk, ideértve a hiteltörlesztéseket is, az 1594. évi segély kifizetésének 70%-a tekinthető közvetlenül katonai ráfordításnak.

³⁸ A két pénztárra lásd KENYERES 2007: 88–91.

³⁹ KENYERES 2007: 91–101.

⁴⁰ SIGELEN 2009: 152–153, 606–607.

7. táblázat. Az 1594. évi töröksegély kifizetése, 1594–1603

	Összesen	%
Az udvari pénztárba		
Az udvari fizetőmester nyugtájára, átutalások a részére	2 531 666	22,3
Hiteltörlesztésre	898 202	7,9
Fizetések	79 849	0,7
Rendkívüli kiadások	61 345	0,5
Kegydíjak	164 128	1,4
Útiköltségek	88 103	0,8
Egyéb/előző évi maradvány	380 169	3,3
<i>Az udvari pénztárba összesen</i>	<i>4 203 461</i>	<i>37,0</i>
A hadi fizetőmesternek		
A horvát-szlavón végek deputációja	183 470	1,6
A hadi fizetőmester nyugtájára	1 652 418	14,5
Hiteltörlesztésre	1 419 017	12,5
Váltókra	1 353 503	11,9
A katonaság, a tisztek fizetésére	866 653	7,6
A katonaság szállítására	72 533	0,6
Hadfelszerelésre	616 862	5,4
A hadfelszerelés szállítására	36 943	0,3
Katonai ételmezésre	834 052	7,3
Kegydíjak és províziók	424	0,0
Rendkívüli kiadásokra	4 183	0,0
Pénzváltási veszteség	111 769	1,0
Egyéb	2 073	0,0
A hadi fizetőmesteri hivatal szükségleteire, úti és más költségek	6 402	0,1
<i>A hadi fizetőmesternek összesen</i>	<i>7 158 227</i>	<i>63,0</i>
<i>Mindösszesen</i>	<i>11 361 689</i>	<i>100,0</i>

Forrás: StAL B 90 Bü 418–426. Évenkénti bontásban lásd

KENYERES 2018: 478–481

Az 1598. évi töröksegély kifizetési rendszere gyökeresen eltér az eddig ismertetektől.

8. táblázat. Az 1598. évi töröksegély kifizetése (maradványok nélkül), 1598–1603

Kiadások	Összesen	%
Az ezredek fizetése	2 634 855	86,1
A horvát-szlavón végek fizetésére	63 420	2,1
Rendkívüli kiadások	113 500	3,7
Hitelviszafizetés	63 835	2,1
A hadbiztosok fizetése	56 260	1,8
Úti- és hivatali költségek	12 856	0,4
Pénzváltási veszteség	14 546	0,5
A birodalmi fillérmester fizetése	61 200	2,0
Kegydíjak, jutalmak	16 406	0,5
Egyéb	22 313	0,7
Összesen	3 059 191	100,0

Megjegyzés: Az 1598. évi segély számadásaiban 1599-től kezdve szinte minden évben jelentős maradványokat könyveltek el a kiadások között, ezek összege 1603-ig elérte az 1 millió 112 ezer rFt-ot. A maradvány összegét levontuk a kiadások összegeiből, mivel ez a tétel a kiadások megoszlásában jelentős torzulást okozna

Forrás: StAL B 90 Bü 427–429, 433. Az évenkénti adatokat lásd

KENYERES 2018: 481–482

A rendek döntése alapján a fillérmester nem a hadi és az udvari pénztárba utalta át a pénzeket, illetve az ő részükre felvett hiteleket fizette, hanem közvetlenül a katonai egységek, ezredek zsoldját egyenlítette ki mustra után. 1598-ban például az alábbi katonai egységeket fizette Geizkofler: a Miksa főherceg alá rendelt 1000 lovas lövészből (*archibusier*) álló ezredet, Georg Basta Kassán szolgáló 100 fős lovas lövész kompániáját, Georg Friedrich Hohenlohe gróf, illetve Hans von Österhausen 1000 német könnyűlovasból álló ezredét, Simon von Lippe gróf Vesztfáliában toborzott 500 kürasszíriját (pisztollyal felfegyverzett nehézlovasság), valamint Phiph Graf zu Solms szintén 500 kürasszíriját, egy hét kompániából álló vallon (kompániánként 70–90 lovast számláló) kürasszíralakulatot, valamint Hans Friedrich zu Mörsperg, Karl Ludwig von Schulz és Hermann Christoph Rußwurm német gyalogosokból álló 4000-4000 fős ezredét. A hivatali költségeken kívül a horvát-szlavón végekre deputált összegeket, valamint a hadbiztosokat fizette a fillérmester. A közvetlen katonai kiadások aránya 92%-ot tett ki, ami lényeges elmozdulás volt az 1594. évi segélyekhez képest.

Az 1598. évi segélyből ugyan az udvar közvetlenül egy forintot sem látott, de három év alatt 2 millió 634 ezer rFt értékben fizetett ki Geizkofler zsoldot a fel-fogadott ezredeknek, azaz éves átlagban 878 ezer rFt-tal tehermentesítette az udvart ezekben az években. Óriási összegek voltak ezek ebben az időszakban, a birodalmi fillérmester központi szerepet játszott a hosszú török háború finanszírozásában, a hitelek felhajtásában, a hadsereg felfogadásában, ellátásában, szinte egy személyben biztosította azt a hátteret, helyesebben töltötte be azt a finanszírozási lyukat, amely a monarchia országaiból nem volt megoldható.

A töröksegély a 17. és a 18. században

A 17. században is szavaztak meg a német-római birodalmi rendek töröksegélyt. Először 1603-ban még a hosszú török háború finanszírozására 86 római hónapot 4 évre, majd 1613-ban 30 hónapot.⁴¹ Az udvari pénztárba ezekből 1603 és 1631 között összesen 4 millió 29 ezer rFt folyt be töröksegély cím alatt.⁴²

A harmincéves háború idején a katolikus rendek nem a török ellen, hanem úgy-mond a birodalom védelmére, azaz a császári sereg költségeire szavaztak meg nem csekély római hónapnyi segélyeket: a választófejedelmek gyűlésén 1636/1637-ben 120, míg 1638-ban birodalmi kerületek további 120 hónapot, azaz összesen 240 hónapot szavaztak meg a svéd és a francia beavatkozás ellen. Az 1640-ben – közel 3 évtized után összehívott – regensburgi birodalmi gyűléstől a császár 120-120 hónapnyi segélyt várt el 1640-re és 1641-re, és a rendek hiába csak 60 hónapot szavaztak meg, a birodalmi gyűlést lezáró császári dekrétum (*Reichsabschied*) a császári akaratot foglalta magába. 1648-ban a választófejedelmek tanácsa további 100 hónapot ígért az uralkodóknak többek között a svédeknek fizetendő kártérítésre.⁴³ Ez a nem csekély, összességében 580 római hónapnyi segély tehát nem *Türkenhilfe* volt, de kivetésének jogi alapja és behajtásának rendje ahhoz igazodott.

Töröksegély megszavazására ezt követően az 1660-as években kiújult török háború alatt volt példa: 1663-ban 50, 1669-ben szintén 50 hónapot szavaztak meg a rendek.⁴⁴ A visszafoglaló háborúk idején 1686-ban 50, majd 1687-ben újabb 100 hónapot szavaztak meg, igaz a befizetést csapatok állításával is ki lehetett váltani.⁴⁵

⁴¹ RAUSCHER 2010: 437, 442–443.

⁴² RAUSCHER 2010: 444.

⁴³ RAUSCHER 2010: 455–460.

⁴⁴ RAUSCHER 2010: 467–468.

⁴⁵ RAUSCHER 2010: 471–472.

A spanyol örökösödési háború költségeire a rendek a birodalmi hadi kassza (*Reichsoperationskasse*) számára pénzüsszegeket ajánlottak fel: 1707 és 1714 között 16,6 millió rFt-ot.⁴⁶

A *Türkenhilfe* azonban nem merült feledésbe. III. Károly török elleni háborúi alatt szavazták meg a rendek az utolsó töröksegélyeket: 1716-ban 50 hónapot, míg 1737-ben újabb 50 hónapot, majd 1740-ben, már a békekötés után szintén 50 hónapot.⁴⁷ Ez utóbbi volt az utolsó töröksegély. Hogy ezekből ténylegesen mennyi folyt be, további kutatásoknak kell tisztázniuk.

A töröksegély jelentősége azonban a 17. század közepétől folyamatosan csökkent, mivel a birodalom ekkor már nem az oszmánok ellen küzdött elsősorban, így megszavazására is ritkán került sor. Amikor újból megszavazták ezeket a segélyeket a század utolsó harmadában, akkor a birodalom hadi költségeinek nagyarányú emelkedése ellenére is újból fontos szerepet játszhatott a *Türkenhilfe*.

A töröksegély jelentősége a magyarországi törökellenes küzdelmekben

A német-római birodalmi rendek által a 16–17. század során megszavazott töröksegélyekből befolyó összegekről az 1589–1603 közötti, döntően a tizenöt éves háború időszakára eső perióduson kívül fillérmesteri számadások hiányában nincsenek pontos adataink. 1543-ban például a bécsi udvari fizetőmesterhez, aki ekkor a magyarországi hadi költségeket finanszírozta, mindössze 68 ezer rFt érkezett töröksegélyként a birodalomból – ez alig több mint egy félhavi római hónap az erre az évre megszavazott, ekkor még egyenként 128 ezer rFt értékű 6 hónapból –, az összeg jelentős része egyébként megelőlegező hitel volt. Az udvari fizetőmester ebben az évben 274 ezer rFt-ot fizetett ki a magyarországi hadszíntérre, tehát ennek az összegnek a negyedét tette ki a birodalmi rendek segélye.⁴⁸ Később már javult a fizetési morál, és a befolyt összegek nagyobb arányban járultak hozzá a magyarországi végvárrendszer fenntartásához. Az 1557. évi töröksegélyből befizetett 717 ezer rFt ebben az évben a magyarországi végvidék teljes zsoldösszegét fedezte (1557-ben 695 ezer rFt), igaz, még ezen felül kellett a horvát végek – ebből az évből nem ismert összegű, de 150–160 ezer rFt-ra becsülhető – zsoldját előteremteni.⁴⁹ A megszavazott építési segélyből 1548 és 1559 között 1 millió 553 ezer rFt származott, ez éves szinten további

⁴⁶ RAUSCHER 2010: 474–477.

⁴⁷ RAUSCHER 2010: 478–480.

⁴⁸ ÖStA FHKA, Hofzahlmeisteramt Bücher Bd. I.

⁴⁹ A zsoldösszegre lásd PÁLFFY 1995: 121.

141 ezer rFt hozzájárulást jelentett. Az 1566. évi segélyből 2 millió 900 ezer rFt folyt be 1571-ig, azaz a kivetett adó 70%-a, ami a fizetési morál javulását jelzi, amelynek köszönhetően éves átlagban 580 ezer rFt töröksegéllyel számolhattak ekkoriban.⁵⁰

Mit is ért ez a támogatás? 1572-ben a magyarországi végvidék zsoldja 900 ezer és 1 millió rFt közötti összegre rúgott, a horvátországié pedig 320 ezerre,⁵¹ ami azt jelzi, hogy a zsoldösszeg a végvárak számának és a katonaság létszáma gyarapodásának köszönhetően másfél év alatt közel megduplázódott. Az ekkoriban éves szinten befolyó mintegy 600 ezer rFt töröksegély a teljes zsoldösszegigény mintegy 40-50%-ára nyújtott fedezetet, ami jelentős hozzájárulás volt. Az 1570-es évek végén, az 1580-as években a Habsburg Monarchia katonai büdzséterveiben általában kiadási oldalon 1,5 millió rFt-ra rúgó magyar- és horvátországi zsoldköltséggel és további 500 ezer rFt egyéb hadi kiadással, míg a bevételi oldalon évi 600-700 ezer rFt birodalmi segéllyel számoltak, ami jól mutatja a töröksegély jelentőségét.⁵² A tizenöt éves háború időszakában – mint fentebb bemutattuk – éves szinten ennek az összegnek a dupláját állták a német-római birodalmi rendek, igaz, ekkoriban a hadi költségek is jelentősen megnövekedtek, és elérték az évi 5 millió rFt-ot.⁵³ A 17. században a katonai kiadások a hosszú török háború után átmenetileg mérséklődtek, azonban a harmincéves háború eszkalálódásával újfent jelentősen megemelkedtek, 1623-ban már meghaladták a 4,2 millió rFt-ot.⁵⁴

A vesztfáliai békét (1648) követő időszakban átmenetileg ugyan csökkentek a hadi kiadások, azonban 1675-ben 7 millió rFt-ra, 1685-ben 12,5 millió rFt-ra, 1695-re már 22,7 millió rFt-ra emelkedtek.⁵⁵ Az 1660–1680-as években alkalmatosan megszavazott töröksegélyek összegei ismét jelentős nagyságrendet képviseltek: az 1663-ban, az 1669-ben és az 1685-ben megszavazott segély egyenként 3 millió 400 ezer rFt-ot, az 1687. évi ennek dupláját érte, azaz az éves hadi büdzsé negyedét tehették ki. Ugyanakkor ezeknek az összegeknek a befizetése évekig is eltartott, azonban hitelbiztosítékként jól jöhetett a bécsi udvar számára. Az 1650–1660-as évekbeli békeidőre szánt birodalmi büdzsétervezetekben évi 1 millió rFt-nyi töröksegéllyel számoltak, amely a monarchia tervezett összbevételének 45%-át tette ki ekkor, kiadási oldalon ugyanakkor mindössze 672 ezer rFt-tal számoltak a magyarországi végvárrendszert illetően. A végváriak zsoldösszegének 16. századhoz viszonyított

⁵⁰ RAUSCHER 2003: 65–71.

⁵¹ PÁLFFY 1995: 121; 2001: 194. ÖStA KA AFA 1580/12/5.

⁵² PÁLFFY 2001: 201.

⁵³ KENYERES 2013: 555–563.

⁵⁴ Az udvari hadi fizetőmester 1623. évi számadása kiadási oldalán találunk ekkora összeget. ÖStA FHKA Kameralzahlamtsbücher Bd. 263. Lásd még KENYERES 2007: 127–129.

⁵⁵ WINKELBAUER 2003: I. 479.

jelentős csökkenése mögött a katonaság létszámának csökkentése, illetve a magyarországi rendek egyre növekvő katonai finanszírozási szerepvállalása húzódik meg.⁵⁶ Az 1670-es években a monarchia büdzsétervezetei már nem számoltak a töröksegéllyel, ugyanakkor a bevételi oldal már meghaladta a 7 millió rFt-ot, a kiadási oldalon a magyarországi katonai költségeket pedig alig 550 ezer rFt-ra tervezték.⁵⁷ Az 1660–1680-as években megszavazott töröksegélyeknek a nagyobb hadjáratok (1663–1664: Érsekújvár török bevétele, szentgotthárdi csata), 1685-től a visszafoglaló háborúk során a mezei hadak finanszírozásában lehetett meghatározó, de pontosan nem ismert szerepe.

Fontos hangsúlyoznunk, hogy kevés adatunk van arra, hogy a beszedett töröksegélyből mennyi is jutott el valójában a végváriakhoz, a török elleni hadjáratokban részt vevő tábori alakulatokhoz, vagy mennyit fizettek ki várerődítésre. Jól jelzi a helyzetet, hogy az 1570. évi magyarországi hadi fizetőmester számadásában az 1 millió 283 ezer rFt-ra rúgó bevételek között töröksegély címszó alatt mindössze 205 ezer rFt-ot találunk, a kiadási oldalon ugyanakkor 676 ezer rFt szerepel a végváriak zsoldjaként.⁵⁸ Az 1623. évi udvari hadi fizetőmesteri számadásban egyetlen forintnyi töröksegélyt sem lelünk a bevételek között, igaz, a kiadási oldalon is mindössze 119 ezer rFt szerepel a magyarországi végvidékre.⁵⁹ Az 1679. évi központi hadi kassza 2 millió 300 ezer rFt-nyi bevételei között szintén egyetlen fillér birodalmi segély sem szerepel, a kiadások között pedig főként tábori alakulatok, ezredek költségei szerepelnek.⁶⁰

Összességében elmondható, hogy főként a 16. században, egészen a tizenöt éves háború végéig a magyarországi hadi kiadások legalább 30-40%-át a német-római birodalmi rendek által megszavazott és beszedett töröksegélyek biztosították, míg a 17. század végén befizetett támogatások a török elleni sikeres felszabadító háborúhoz járulhattak hozzá. Joggal számítottak tehát a magyar rendek a Habsburgok anyagi erőforrásaira. A megfogytakozott Magyar Királyság állandó harcszintérré válása ellenére is jelentős pénzügyi és katonai hozzájárulást jelentett a török elleni küzdelemben, azonban ez messze nem volt elegendő, ezért a Habsburgok más országai, az osztrák

⁵⁶ Ezek az adatok az úgynevezett „Titkos kézikönyvből” származnak. Ez lényegében egy udvari kamarai kézikönyv volt, amely gyakorlatilag a monarchia pénzügyigazgatását, kamarai és más hivatalait, a kamarai bevételeket, a rendek által megszavazandó hadiadókat, a katonai költségeket (zsold, élelmezés stb.) stb. mutatja be. A kötet első verziója 1658 körüli. Kiadása: KÖRBL 2009: 374–434. Több példány is fennmaradt a későbbi időszakból, lásd például az 1670-es évekből ugyanezekkel az adatokkal: ÖStA FHKA Hoffinanz Ungarn r. Nr. 1. Konv. 1538. fol. 52–155.

⁵⁷ Johann Gabriel Selb és Johann Quintin Jörger udvari kamarai tanácsos 1679. évi jelentése alapján (ÖStA FHKA Hoffinanz Österreich Akten 1257), kiadva: KÖRBL 2022: 53–224.

⁵⁸ KENYERES 2007: 102–107.

⁵⁹ KENYERES 2007: 125–129.

⁶⁰ A számadáskönyv jelzete: ÖStA KA AFA 1679-13-2.

tartományok, a cseh korona országai és a német-római birodalmi rendek anyagi támogatására is szükség volt. Ne gondoljuk önzetlennek ezt a támogatást, az osztrák, a cseh és a birodalmi rendek jól látták, hogy jobb, ha hozzájárulnak a magyar területeken folyó küzdelemhez – amellyel, mint láttuk a birodalmi városok hadiipari szállításain, anyagi haszon is párosult –, mintha az oszmán hadak az ő területükön vívnák háborúikat!

Felhasznált irodalom

- ÁGOSTON GÁBOR (2022): *Az oszmán bódítás és Európa*. Budapest: Rubicon Intézet.
- BAGI Zoltán Péter (2002): Az 1594. évi regensburgi birodalmi gyűlés hadügyi rendeletei. *Aetas*, 17(1), 5–14.
- BAGI Zoltán Péter (2007): „Egy ura lesz az egész világnak napkelettől napnyugatig”. A töröksegély kérdése és az 1597–1598. évi regensburgi birodalmi gyűlés. *Századok*, 141(6), 1455–1481.
- BAGI Zoltán Péter (2014): A töröksegély kérdése az 1603. évi regensburgi birodalmi gyűlésen. *Századok*, 148(5), 1187–1207.
- BAGI Zoltán Péter (2016): Az 1594. évi regensburgi birodalmi gyűlés. A török segély kérdésének tárgyalása. *Századok*, 150(4), 871–889.
- BLENDINGER, Friedrich (1974): Ilsung, Georg. In *Neue Deutsche Biographie* 10. 142–143. Online: <https://www.deutsche-biographie.de/pnd13255979X.html#ndbcontent>
- BORN, Karl Erich (1980): Matrikularbeiträge. In ALBERS, Willi (szerk): *Handwörterbuch der Wirtschaftswissenschaft V*. Stuttgart: Vandenhoeck & Ruprecht, 218–220.
- DOTZAUER, Winfried (1998): *Die deutschen Reichskreise (1383–1806). Geschichte und Aktenedition*. Stuttgart: Steiner.
- HÄRTER, Karl (1992): *Reichstag und Revolution, 1789–1806. Die Auseinandersetzung des immerwährenden Reichstags zu Regensburg mit den Auswirkungen der Französischen Revolution auf das alte Reich*. München–Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- HILDEBRANDT, Reinhardt (1996): *Quellen und Regesten zu den Augsburger Handelshäusern Paller und Rehlinger 1539–1664. Wirtschaft und Politik im 16./17. Jahrhundert I.: 1539–1623*. Stuttgart: Franz Steiner.
- KALLBRUNNER, Josef (1951): Georg Ilsung von Tratzberg, Burgvogt von Enns und Landvogt in Schwaben. Bausteine zur Heimatkunde. *Oberösterreichische Heimatblätter*, 5, 41–48.
- KENYERES István (2002): A végvárak és a mezei hadak élélmezési szervezete a XVI. században. *Fons. Forráskutatás és Történeti Segédtudományok*, 9(1–3), 163–202.
- KENYERES István (2004): A magyarországi végvárak és mezei hadak élélmezési szervezetének archonológiája a XVI. században. *Fons. Forráskutatás és Történeti Segédtudományok*, 11(2), 329–395.
- KENYERES István (2007): A Habsburg monarchia katonai kiadásai az Udvari Pénztár és a hadi fizetőmesterek számadásai alapján, 1543–1623. Adalékok a török elleni küzdelem finanszírozásának történetéhez. *Levéltári Közlemények*, 78(2), 85–137.
- KENYERES István (2013): A Habsburg Monarchia és a Magyar Királyság pénzügyei és hadi költségei a 16. század közepétől a 17. század első harmadáig. *Történelmi Szemle*, 55(4), 541–568.
- KENYERES István (2018): Zacharias Geizkofler birodalmi fillérmester számadásai a tizenöt éves háború időszakából, 1589–1603. *Fons. Forráskutatás és Történeti Segédtudományok*, 25(4), 453–484.

- KENYERES István (2021): A fiskális-katonai állam kezdetei Európában a 16. század első felében. *Századok*, 155(4), 761–782.
- KENYERES István (2022a): A Habsburg Monarchia és a Magyar Királyság török elleni küzdelmének finanszírozása a 16–17. században. In PÓSÁN László – VESZPRÉMY László – ISASZEGI János (szerk.): *A hadifinanszírozás gazdasági alapjai az ókortól napjainkig*. Budapest: Zrínyi, 138–164.
- KENYERES István (2022b): A magyar királyság pénzügyei és katonai költségei Mohács előtt. *Századok*, 156(2), 237–276.
- KENYERES, István – PÁLFFY, Géza (2022): Hungarian Border Defence and the Habsburg Financial and Military Transformation in the 16th Century. In GODSEY, William – MAŤA, Petr (szerk.): *The Habsburg Monarchy as a Fiscal–Military State: Contours and Perspectives 1648–1815*. Oxford: Oxford University Press, 104–123. Online: <https://doi.org/10.5871/bacad/9780197267349.003.0005>
- KÖRBL, Hansdieter (2009): *Die Hofkammer und ihr ungetreuer Präsident. Eine Finanzbehörde zur Zeit Leopolds I.* Wien–München: Böhlau.
- KÖRBL, Hansdieter (2022): *Einblick in die Finanzwirtschaft zur Zeit Leopolds I. Berichte an den Kaiser über den Zustand seiner Länder im Jahr 1679*. Wien: Verl. der Österreichischen Akademie. Online: <https://doi.org/10.1553/978OEAW85598>
- KRUPPE, Michael (2012): *Die Türkenhilfe der Reichsstädte Nordhausen und Mühlhausen in der Zeit von Maximilian I. bis Rudolf II. (1493–1612) – Ein Beitrag zur Steuer- und Finanzgeschichte im Spätmittelalter und der Frühen Neuzeit*. Dissertation zur Erlangung des philosophischen Doktorgrades an der Philosophischen Fakultät der Georg–August–Universität zu Göttingen.
- LANDSTEINER, Erich (2015): Reichspfennigmeister Zacharias Geizkofler gründet eine Bank. Geldwesen und Kriegsfinanzierung im Habsburgerreich am Ende des 16. Jahrhunderts. *Österreichische Zeitschrift für Geschichtswissenschaften*, 26, 183–212.
- LANZINNER, Maximilian (1993): *Friedenssicherung und politische Einheit des Reiches unter Kaiser Maximilian II. (1564–1576)*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- MÜLLER, Johannes (1938): *Zacharias Geizkofler 1560–1617, des heiligen Römischen Reiches Pfennigmeister und oberster Proviantmeister im Königreich Ungarn*. Baden bei Wien: Rohrer.
- PÁLFFY Géza (1995): A magyarországi és délvidéki végvárrendszer 1576. és 1582. évi jegyzékei. *Hadtörténelmi Közlemények*, 108(1), 114–185.
- PÁLFFY Géza (2001): A törökellenes határvédelmi rendszer fenntartásának költségei a 16. század második felében. In PETERCSÁK Tivadar – BEREZ Máttyás (szerk.): *Végvár és ellátás*. Eger: Heves Megyei Múzeumi Szervezet, Dobó István Vármúzeum, 190–197.
- PÁLFFY Géza (2007): Szent István birodalma a Német-római Birodalom határvidékén: A Magyar Királyság és a Német-római Császárság a 16–17. században. *Történelmi Szemle*, 49(3), 327–349.
- RAUSCHER, Peter (2003): Kaiser und Reich. Die Reichstürkenhilfen von Ferdinand I. bis zum Beginn des „Langen Türkenkrieges“ (1548–1593). In EDELMAYER, Fridrich – LANZINNER, Maximilian – RAUSCHER, Peter (szerk.): *Finanzen und Herrschaft. Materielle Grundlagen fürstlicher Politik in den habsburgischen Ländern und im Heiligen Römischen Reich im 16. Jahrhundert*. Wien–München: Oldenbourg, 45–83.
- RAUSCHER, Peter (2004): *Zwischen Ständen und Gläubigern. Die kaiserlichen Finanzen unter Ferdinand I. und Maximilian II. (1556–1576)*. Wien–München: Oldenbourg.
- RAUSCHER, Peter (2008): Die Finanzierung des Kaiserhofs von der Mitte des 16. bis zu Beginn des 18. Jahrhunderts. Eine Analyse der Hofzahlamtsbücher. In FOUQUET, Gerhard – HIRSCHBIEGEL, Jan – PARAVICINI, Werner (szerk.): *Hofwirtschaft. Ein ökonomischer Blick auf Hof und Residenz in Spätmittelalter und Früher Neuzeit. 10. Symposium der Residenzen-Kommission der Akademie der Wissenschaften zu Göttingen, Götting/Schleswig, 23–26. September 2006*. Ostfildern: Jan Thorbecke, 405–441.

- RAUSCHER, Peter (2010): Nach den Türkenreichstagen. Der Beitrag des Heiligen Römischen Reichs zur kaiserlichen Kriegführung im 17. und frühen 18. Jahrhundert. In RAUSCHER, Peter (szerk.): *Kriegführung und Staatsfinanzen. Die Habsburgermonarchie und das Heilige Römische Reich vom Dreißigjährigen Krieg bis zum Ende des habsburgischen Kaisertums 1740*. Münster: Aschendorff, 433–485.
- RAUSCHER, Peter (2019): Das Reichsteuerwesen. In HOCHEDLINGER, Michael – MAŤA, Petr – WINKELBAUER, Thomas (szerk.): *Verwaltungsgeschichte der Habsburgermonarchie in der Frühen Neuzeit: Hof und Dynastie, Kaiser und Reich, Zentralverwaltungen, Kriegswesen und landesfürstliches Finanzwesen*. Wien: Böhlau, 338–346. Online: <https://doi.org/10.7767/9783205208235.338>
- SCHATTKOWSKY, Martina (2001): Reichspfennigmeister im Ober- und Niedersächsischen Reichskreis. Zur Kommunikation zwischen Kaiser und Reichsständen um 1600. *Blätter für deutsche Landesgeschichte*, 137, 17–38.
- SCHMID, Peter (1989): *Der gemeine Pfennig von 1495. Vorgeschichte und Entstehung, verfassungsgeschichtliche, politische und finanzielle Bedeutung*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- SCHULZE, Winfried (1978a): Die Erträge der Reichssteuern zwischen 1576 und 1606. *Jahrbuch für die Geschichte Mittel- und Ostdeutschlands*, 27, 169–185.
- SCHULZE, Winfried (1978b): *Reich und Türkengefahr im späten 16. Jahrhundert. Studien zu den politischen und gesellschaftlichen Auswirkungen einer äußeren Bedrohung*. München: Beck.
- SIGELEN, Alexander (2009): *Dem ganzen Geschlecht nützlich und rühmlich. Reichspfennigmeister Zacharias Geizkofler zwischen Fürstendienst und Familienpolitik*. Stuttgart: Kohlhammer.
- STOLLEIS, Michael (1983): Pecunia nervus rerum. Zur Diskussion um Steuerlost und Staatsverschuldung im 17. Jahrhundert. In STOLLEIS, Michael: *Pecunia nervus rerum. Zur Staatsfinanzierung der frühen Neuzeit*. Frankfurt am Main: Klostermann, 63–67.
- STOLLEIS, Michael (1992): „Pecunia nervus rerum.“ Die Finanzfrage in der deutschen Staatsräsonliteratur des 17. Jahrhunderts. In DE MADDALENA, Aldo – KELLENBENZ, Hermann (szerk.): *Finanzen und Staatsräson in Italien und Deutschland in der frühen Neuzeit*. Berlin: Duncker & Humblot, 21–36.
- WINKELBAUER, Thomas (2003): *Ständefreiheit und Fürstenmacht. Länder und Untertanen des Hauses Habsburg im konfessionellen Zeitalter. Österreichische Geschichte 1522–1699 I–II*. Wien: Ueberreuter.
- WÖLFINGER Ildikó (1994): *Az 1594-es birodalmi gyűlés határozatai a magyar háborút illetően*. Szeged: JATE Történelem Diákkör.